

Management Miracles of Quran with Approach to Health System

Lotfollah Mouseli ¹, Zahra Mastaneh ^{2*}

1- Department of Health Services Administration. Research Center for Social Determinants of Health, Institute for Futures Studies in Health, Kerman University of Medical Sciences, Kerman, Iran.

2- Department of Management and Health Information Technology, School of Paramedicine, Hormozgan University of Medical Sciences, Bandar-Abbas, Iran.

Abstract

Quran as a comprehensive source can be used for derivation of up to date management sciences methodologically and used them in managing of Islamic community and its organizations and systems. One of these systems is health system that given its role in developing and maintaining of communities' physical and mental health, needs a management based on Islamic and Quran principles for achieving this goal. The aim of current study is the review of management concepts in Quran in axes of necessity of being managers, professional and ethical characteristics of manager and management duties based on planning, organizing, leadership, and controlling with approach to health system.

Health system need to managers that in addition to general duties of management meet the health needs of Islamic community residents. In this community, faith, open-mindedness, certainty, and social commitment are the prerequisites of choosing managers for health care organizations managing. These managers should inspire management concepts from Quran and do their duties with considering the dignity of human being as the best creature of God, and with correct managing of these organizations give the health to the community residents as a recognized right.

Keywords: Miracle, Quran, Management, Health System, Managers' Professional and Ethical Characteristics, Management Duties

---

* **Corresponding Author:** Zahra Mastaneh; **Email:** zmastaneh@sbmu.ac.ir

اعجاز مدیریتی قرآن با رویکردی به نظام سلامت

لطفاله موصلی^۱، زهرا مستانه^{۲*}

۱- گروه مدیریت خدمات بهداشتی و درمانی، مرکز تحقیقات عوامل اجتماعی سلامت، پژوهشکده‌ی آینده‌پژوهی در سلامت، دانشگاه علوم پزشکی کرمان، کرمان، ایران.

۲- گروه مدیریت و فناوری اطلاعات سلامت، دانشکده‌ی پیراپزشکی، دانشگاه علوم پزشکی هرمزگان، بندرعباس، ایران.

چکیده

قرآن، جامع‌ترین منبع است که می‌توان از آن به شیوه‌ی روشمند، علوم روز مدیریت را استخراج و مدیریت جامعه‌ی اسلامی، سازمان‌ها و سیستم‌های آن را بر پایه‌ی مفاهیم قرآنی بنا کرد و پیش برد. یکی از این سیستم‌ها، نظام سلامت است که با توجه به نقش آن در ایجاد و حفظ سلامت جسمی و روانی افراد جامعه، مدیریتی مبتنی بر اصول اسلامی و قرآنی را برای دستیابی به این هدف متعالی می‌طلبد. هدف مطالعه‌ی مروری حاضر، بررسی آموزه‌های مدیریتی قرآن در محورهای لزوم وجود مدیر، ویژگی‌های حرفه‌ی و اخلاقی مدیر و نیز وظیفه‌های مدیریت در قالب برنامه‌ریزی، سازماندهی، رهبری و کنترل، با رویکردی به نظام سلامت است. نظام سلامت نیاز به مدیرانی دارد که علاوه بر وظایف عام مدیریت، بتوانند پاسخگوی نیازهای بهداشتی و درمانی آحاد جامعه‌ی اسلامی باشند. در جامعه‌ی اسلامی ما، ایمان، سعه‌ی صدر، قاطعیت و تعهد اجتماعی شرط‌هایگزینش مدیران برای اداره‌ی سازمان‌های بهداشتی و درمانی بیان شده است. این مدیران باید بتوانند با الگوگرفتن از آموزه‌های مدیریتی قرآن، وظیفه‌های خود را متناسب با شأن و منزلت انسان که برترین آفریده‌ی الهی است، به انجام برسانند و با مدیریت صحیح این سازمان‌ها، سلامت را به منزله‌ی یکی از حقوق پذیرفته شده به افراد جامعه هدیه کنند.

واژگان کلیدی: اعجاز، قرآن، مدیریت، نظام سلامت، ویژگی‌های حرفه‌ی و اخلاقی مدیر، وظیفه‌های مدیریت

مقدمه

کرده است (۴). در این راستا، در فرهنگ قرآنی طبق آیه «وَ إِذَا مَرَضَتْ فَرْهُوَ يَشْفِين» (سوره‌ی شعراء، آیه‌ی ۸۰)، خداوند است که بیماری‌ها را شفا می‌دهد و دیگران، وسیله و واسطه‌اند (۵). سلامتی یکی از نعمت‌های بزرگ الهی به شمار می‌رود که حضرت ابراهیم نیز در معرفی خداوند به بت‌پرستان با اشاره به این نعمت خدادادی به شفابخشی خداوند مراجعه می‌کند (۶). بنابراین به طور کلی، سیستم‌های سلامت ابزاری هستند که در طول و امتداد شفابخشی خداوند به بندگان شکل گرفته‌اند، باید با شیوه‌های قرآنی برای انجام این وظیفه‌ی خطیر و عرضه‌ی خدمات سلامت، مدیریت شوند. شناخت هرچه بیشتر تأثیرهای قرآن در چگونگی مدیریت سازمان‌های اجتماعی، که با سلامتی افراد جامعه در ارتباط هستند و در حقیقت حافظ سلامتی عموم جامعه به شمار می‌روند؛ می‌تواند ما را در شناخت بهتر قرآن و استفاده‌ی بیشتر از آن در اداره‌ی این سازمان‌ها کمک کند. در این مطالعه‌ی مروری با استفاده از

قرآن کریم، جامع‌ترین راهنمای اندیشه و عمل انسانو جامعه در مسیر پیشرفت و سند مطمئن و جاوید دستیابی به حیات سعادت‌مند مادی و معنوی است (۱). در این راستا، فراتاریخی بودن آموزه‌های قرآن، راهنما و هدایت‌گر بودن برای زندگی، دارا بودن دستورهای اجتماعی، پویایی، حساسیت، موضع‌گیر بودن، مرجعیت و نجات‌بخشی آن، زمینه را برای بهره‌مندی روش تخصصی و کاربردی از این هدیه‌ی آسمانی در حوزه‌ی تخصصی سازمان و مدیریت، به ویژه در سازمان‌های عرضه‌کننده‌ی خدمات سلامت، فراهم کرده است (۱، ۲ و ۳). قرآن و برنامه‌ی نورانی و حیات‌بخش آن، جامعه و سیستم‌های آن را به سوی سلامت سوق می‌دهد. خداوند از طریق آیه‌های متعددی به سلامت فردی و اجتماعی در ابعاد مختلف اشاره

منابع تفسیر و مقاله‌های مربوط، به بررسی آرای مدیریتی قرآن در قالب ضرورت وجودی مدیر، ویژگی‌های حرفه‌یی و اخلاقی او و نیز وظیفه‌های مدیریت در قالب برنامه‌ریزی، سازماندهی، رهبری و کنترل، با رویکردی به نظام سلامت پرداخته می‌شود.

تفسیر مدیریتی قرآن با رویکردی به نظام سلامت

با دقت در مبانی علم مدیریت می‌توان استنباط کرد که بینش نظریه‌پردازان این علم نسبت به نظام هستی، اجتماع و انسان، نقشی اساسی در نظریه‌های آن‌ها داشته است (۷). همچنین در می‌یابیم که روش مدیریت هر جامعه، متأثر از ارزش‌های حاکم بر آن جامعه است (۸). بنابراین بدیهی است که جامعه‌ی اسلامی، اصول مدیریت خود را بر پایه‌ی باورها و ارزش‌های اعتقادی خود بنا نهد تا جامعه، سازمان‌ها و سیستم‌های موجود در آن را در راستای اصول مدیریت اسلامی و قرآنی اداره نماید (۷). مدیریت اسلامی، هنر و علم اداره یک مجموعه با به کارگیری صحیح افراد و امکانات برای رسیدن به هدف-های سازمانی است، به نحوی که با موازین شرع مغایرت نداشته باشد (۲ و ۹). اسلام برای اداره‌ی جامعه برنامه دارد؛ برنامه‌یی که هدف آن، ارتقا و رشد انسان‌ها در مسیر مستقیم و الهی خویش است (۹). با این باور، دیدگاه کسانی که به طور کلی منکر مدیریت اسلامی‌اند، پذیرفته نیست (۱۰). در اسلام واژه‌یی که برای مدیریت به کار برده شده، واژه‌ی «تدبیر» است (۱۱).

انسان، برترین آفریده‌ی الهی است و قرآن که کامل‌ترین قانون اساسی الهی است، مقام رضوان را به منزله‌ی جایگاه شایسته‌ی این آفریده‌ی برتر و نهایت تکامل وی معرفی کرده و شرط بهره‌مندی و دستیابی وی به این مقام را داشتن قلب سلیم قرار داده و برای تحقق آن، نظام سلامت را نماد سلامت معرفی نموده است (۱۲).

تفسیر مدیریتی قرآن با رویکردی به نظام سلامت

از دیرباز، باورهای دینی قدیمی‌ترین تجربه‌ی پزشکی برای حفظ سلامت انسان‌ها بوده است. در دین مبین اسلام، مسلمانان باور دارند که اسم خداوند، دوا و ذکر او، شفا است و طبیب زمانی که برای تأمین، حفظ و ارتقای سلامت انسان‌ها تلاش می‌کند، مشمول عنایت پروردگار است. در هم‌تنیدگی تاریخی سلامت و معنویت در آثار بسیاری از مفاخر پزشکی ایران، به ویژه مفاخر مسلمانان مشهود است که این، بر ابعاد روانی، اجتماعی و معنوی سلامت علاوه بر جنبه‌های جسمانی آن، تأکید دارد. این ادبیات و اندیشه، بر اساس قرآن و از طریق ادیبان و عارفان شکل گرفته و تدوین گردیده است (۱۳).

زمینه‌های مدیریتی آیه‌های قرآن با رویکردی به نظام سلامت

به بیان امام محمد غزالی، قرآن تمام علوم گذشتگان و آیندگان را در بردارد و از طرف دیگر، به سبب نامتناهی بودن، هر چه بینش‌ها وسیع‌تر و دیدها عمیق‌تر می‌شود و درباره‌ی قرآن، تحقیق‌ها و مطالعه‌های زیاده‌تری صورت می‌گیرد، رمزها و اسرار آن بیش‌تر رخ می‌نماید و حقایق جدیدتری از آن کشف می‌شود (۱۴). این‌ها نشانگر معجزه بودن قرآن و قابل طرح بودن آن در همه‌ی مکان‌ها و زمان‌ها است. در زمینه‌ی علم مدیریت نیز این اعجاز وجود دارد؛ به طوریکه بشر امروز می‌تواند بر حسب میزان درک خود از علم مدیریت و در پرتو حقایق علمی، از این اعجاز قرآنی بهره گرفته، این علم را غنی‌تر نماید. اما «اعجاز» در لغت، یعنی عاجز کردن و ناتوان ساختن؛ و در اصطلاح، یعنی انجام دادن کار یا بیان کردن کلامی که کسی نتواند نظیر آن کار را انجام دهد یا همانند آن کلام را بیان نماید (۱۵). قرآن از نظر داشتن اعجاز، دارای دو جنبه‌ی لفظی و معنوی است که جنبه‌ی معنوی آن مربوط به اعجاز فکری و علمی است (۱۶). درباره‌ی اعجاز مدیریتی قرآن، آیه‌ها یا اشاره‌های مدیریتی فراوانی در قرآن وجود دارد (۱ و ۲)؛ به طوریکه برخی از مفسران معاصر، دست کم سیصد نکته‌ی مدیریتی از آن استخراج کرده‌اند (۲ و ۳).

ضرورت وجود مدیر و رهبر

آیه‌ی هفت سوره رعد با بیان این که برای هر قومی، مدیری است، ضرورت وجود مدیر را بیان نموده است (۳ و ۱۷). همچنین، یکی از نام‌های خداوند، «رب»، به معنای مالک مدبر است که نشان دهنده‌ی آن است که خداوند جهان را مدیریت و هدایت می‌کند (۳). در زمینه‌ی مدیریت صالحان نیز، حضرت یوسف به سبب حافظ و دانا بودن، درخواست مدیریت مالی یا خزانه‌داری حکومت را می‌کند. یعنی کسی که

که مدیر هنگام مشورت باید نرم‌خو و انعطاف‌پذیر و درموقع اتخاذ تصمیم نهایی، قاطع باشد (۲۲).

براساس آیه‌ی ۲۴۷ سوره‌ی بقره، قدرت علمی و توانایی جسمی برای انجام وظیفه‌های مدیریتی، دو شرط لازم برای مدیران است (۳، ۱۷ و ۱۸). در عین حال، قرآن در آیه‌ی ۷۸ سوره‌ی قصص، مدیر و سرپرست را از غرور علمی که موجب خودمحور شدن وی در تصمیم‌گیری‌ها می‌شود، بر حذر داشته است (۱۷).

«مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنَّبُوءَةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَاداً لِي مِنْ دُونِ اللَّهِ؛» بخشی از آیه‌ی ۷۹ سوره‌ی آل‌عمران، بیان می‌کند که «هیچ انسانی که خداوند به او کتاب، حکمت، نبوت و حکومت داده است، حق ندارد به مردم بگوید بندگان من باشید» (۲۳). این آیه، سوء استفاده از موقعیت و مسئولیت را غیرمجاز شمرده است (۱۷، ۱۸ و ۲۲). پیشگامی مدیر در اجرای برنامه‌های سازمانی برای ایجاد انگیزه در افراد سازمان یکی دیگر از ویژگی‌های مدیر از دیدگاه قرآن است^۱ (۱۸).

در حوزه‌ی سلامت یکی از دوازده جنبه‌ی ارزیابی، میزان برتری سازمان‌های عرضه‌کننده‌ی خدمات بهداشتی و درمانی، توجه به ارزش‌ها و اصول اخلاقی مدیریت است. اخلاق حرفه‌ی یکی از زمینه‌های دانش مدیریت در این سازمان‌ها به‌شمار می‌رود که مجموعه‌ی از اصول و استانداردهای تعیین‌کننده‌ی رفتار افراد و گروه‌ها است. به عبارتی، اخلاق حرفه‌ی سبک چگونه زیستن و چگونه رفتار کردن در یک تخصص و در یک محیط تخصصی، اعم از فردی و سازمانی را تعیین می‌کند. به طور عام، مبانی اخلاق حرفه‌ی و اجتماعی برخاسته از آن عبارت است از صداقت، عدالت، امانت‌داری و وفاداری در جریان مدیریت یک سازمان، مانند سازمان‌های عرضه‌کننده‌ی خدمات بهداشتی و درمانی. به طور خاص نیز می‌توان اخلاق حرفه‌ی را علاوه بر رعایت این موارد، در آینه‌ی مسئولیت اجتماعی، تعهد اجتماعی و انطباق اجتماعی تفسیر نمود (۲۴).

وظایف مدیریت

آیه‌های مربوط به وظایف مدیریت، در چهار دسته‌ی برنامه‌ریزی، سازماندهی، رهبری و کنترل قرار می‌گیرند. البته مباحث مربوط به وظیفه‌ی رهبری، در قسمت لزوم وجود رهبر بیان شد.

خودش را در زمینه‌ی اصلاح می‌داند، می‌تواند خود را برای مدیریت پیشنهاد بدهد (۲ و ۳). البته خداوند، رهبری و مدیریت جامعه را در بخشی از آیه‌ی ۵۸ سوره‌ی نساء با بیان «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ» «امانتی» مطرح کرده که باید به اهلیش واگذار شود (۱۸). در تفسیر این آیه آمده است که یکی از امانت‌ها، همان زمامداری و رهبری امامان است که قادرند عدالت را در بین افراد جامعه رعایت کنند (۱۹). یکی از اجزای مهم سازمان‌های بهداشتی و درمانی، مدیریت است و مدیر، کلید حل بسیاری از مشکل‌ها تلقی می‌شود. در این سازمان‌ها، مدیران علاوه بر داشتن وظیفه‌های عام مدیریت نظیر برنامه‌ریزی، سازماندهی، رهبری و کنترل، دارای وظیفه‌ی مهم‌تری نیز هستند. آن‌ها باید پاسخگوی نیازها و تقاضاهای بهداشتی و درمانی افراد جامعه باشند و در نجات جان و یا ارتقای سلامتی آن‌ها بکوشند. نظر به ماهیت پویا، زنده و متحول بهداشت و درمان، باید مدیران این بخش بتوانند خود را با تغییرها و پیشرفت‌ها هماهنگ و همگام سازند (۲۰).

ویژگی‌های حرفه‌ی و اخلاقی مدیر

در جامعه‌ی اسلامی، داشتن ایمان، شرط اصلی برای انتخاب مدیر است و اصولاً پست‌های کلیدی همچون مدیریت نباید به افراد بی‌ایمان واگذار شود. این موضوع در بخشی از آیه‌ی ۲۸ سوره‌ی آل‌عمران (لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ) به روشنی بیان گردیده که سرپرست مؤمنان نباید از غیر خودشان باشد (۱۷ و ۱۸). به بیان دیگر، خدای سبحان ارتباط ولایی با کافران را ممنوع کرده است (۲۱). همچنین، شرح صدر مدیر و عدم واکنش سریع در برابر مخالفان در آیه‌ی ۲۵ و ۲۶ سوره‌ی طه بیان شده که حضرت موسی در جایگاه مدیر جامعه از خدا سعه‌ی صدر می‌خواهد (۲ و ۳). در این زمینه، در آیه‌ی یکم سوره‌ی انشراح، خداوند به لزوم شرح صدر برای مدیر با پرسش از پیامبر، که آیا به تو شرح صدر ندادم؟ اشاره می‌کند (۲).

خداوند، پس از نزول آیه‌ی تغییر قبله، به پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «حق، آن چیزی است که از سوی پروردگار تو آمده است، پس هرگز به خود تردید راه مده». این آیه بیانگر آن است که رهبر باید از قاطعیت و یقین برخوردار باشد، به خصوص وقتی که قانونی را تغییر می‌دهد و سنتی را می‌شکند (۱۸). در کنار قاطعیت، مدیر باید محبت به زیردستان را نیز در نظر بگیرد (وَ لَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَ اخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ). در این باره، در تفسیر آیه‌ی ۱۵۹ سوره‌ی آل‌عمران، بیان شده

^۱ سوره‌ی نساء، آیه‌ی ۸۴

برنامه‌ریزی، مدیران باید بتوانند نیازهای مردم را در سه سطح شبکه‌ی بهداشت و درمان، یعنی در سطح‌های پیشگیری، درمان و توان‌بخشی با تحلیل وضعیت موجود شناسایی کنند و با استفاده از منابع در دسترس برای برآورده نمودن آن‌ها در سطح کلان یا استراتژیک و عملیاتی برنامه‌ریزی نمایند؛ زیرا بی برنامه‌ریزی و تعیین اهداف و منابع موجود نمی‌توان مسیر درست را مشخص کرد و در امتداد آن پیش رفت (۲۷ و ۲۸).

امروزه یکی از زمینه‌های بهره‌وری عادلانه از منابع سلامت، استفاده از فناوری‌های جدید اطلاعاتی و ارتباطی است که پتانسیل عظیمی را برای ارتقای کارایی خدمات سلامت فراهم نموده است. البته قبل از بکارگیری آن‌ها بایستی، اصول و قابلیت‌ها، بسترهای مناسب، حوزه‌های نفوذ و نیز موانع پیش رو شناسایی گردند (۲۹، ۳۰ و ۳۱).

سازماندهی: وحدت مدیریت و فرماندهی، یکی از نکته‌های اصلی موفقیت در مدیریت اسلامی است؛ به طوری که هر فرد فقط زیر نظر مستقیم یک نفر باشد. این امر از آیه‌ی ۹۱ سوره‌ی مؤمنون استنباط می‌شود، که خدا دارای شریک نیست و در حکومت خود واحد است (۱۷، ۱۸ و ۲۲). مفهوم رعایت سلسله مراتب در تشکیلات سازمانی نیز در آیه‌ی «یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ»^۱ بیان شده؛ به طوری که خداوند به اهل ایمان دستور می‌دهد که در ابتدا از خدا، بعد پیامبر (ص)، سپس جانشینان آن‌ها و صاحبان خرد اطاعت کنند. بنابراین، حاکمیت شرعی فقط در وجود پیامبر (ص) و اولوالامر بعد از وی تجسم می‌یابد (۳۲). همچنین، در آیه‌ی ۱۵۵ سوره‌ی اعراف، به گزینش و انتصاب افراد در پست‌های سازمانی اشاره شده است؛ به گونه‌ی که بیان می‌کند که حضرت موسی برای رفتن به میعادگاه، هفتاد نفر را انتخاب کرد (۱۱). همچنین قرآن در آیه‌ی ۱۹ سوره‌ی یوسف، به تقسیم کار بین افراد سازمان اشاره می‌کند؛ آن‌جا که بیان می‌کند مأمور آب وظیفه داشت تا برای کاروان آب بیاورد (۱۷، ۱۸ و ۳۳).

در نظام سلامت یک ساختار سازمانی درست و منطقی، شرایط لازم را برای ایجاد هماهنگی و همکاری‌های بین بخشی فراهم می‌کند تا سطح کارایی سیستم افزایش یابد. مدیران نظام سلامت وظیفه دارند تا از طریق سازماندهی مناسب، مانع‌های مربوط به سلسله مراتب کاری را کاهش دهند و دستیابی به هدف‌های نظام سلامت را تسهیل نمایند. در ضمن در تنظیم ساختار سازمانی، حضور سه سطح مدیریت عالی، میانی و عملیاتی ضروری است که هر یک بر اساس موقعیت

برنامه‌ریزی: خداوند در قرآن، نظم روز و شب و پشت سر هم آمدن آن‌ها را نشانه‌ی برنامه‌ریزی برای جهان معرفی می‌کند.^۱ همچنین در سوره‌ی حج (آیه‌ی ۵۲) ذکر شده است که پیامبران نیز برای دستیابی به هدف‌های خود دارای برنامه بودند (۱۷ و ۱۸).

در زمینه‌ی برنامه‌ریزی، به ویژه برنامه‌ریزی استراتژیک، دو برنامه‌ی هفت ساله‌ی اقتصادی که حضرت یوسف برای نجات مردم مصر از قحطی طراحی کرد، از مهم‌ترین مباحث مدیریتی قرآن در این زمینه است (۳). در این راستا، مسئله‌ی مدیریت صحیح بحران مطرح است که با برنامه‌ریزی دقیق و راهبردی و هماهنگ کردن عوامل درون و برون می‌توان به آن نائل شد (۲۵). البته برنامه‌ها باید قابلیت اجرایی نیز داشته باشند؛ برای نمونه، حضرت یوسف، برای عملی ساختن امکان ذخیره‌ی گندم در مدتی طولانی، برنامه‌ی ذخیره‌ی گندم به شکل خوشه‌ی کامل (گندم جدا نشده از خوشه) را مطرح و اجرایی کرد (۱۸).

در برنامه‌ریزی، مشخص نمودن هدف‌ها و پایداری برای دستیابی به آن‌ها ضروری است؛ به طوری که خداوند در سوره‌ی انفال (آیه‌ی ۶۷)، افراد شرکت کننده در جنگ را به تمرکز بر هدف، که همان پیروزی است، دستور می‌دهد و آن‌ها را از تشتت و مشغول شدن به غنایم باز می‌دارد (۱۷ و ۱۸). همچنین، تعیین هدف‌ها نیاز دارد به آگاهی از محیط و تحرک‌های رقیبان^۲ و شناسایی فرصت‌ها و بهره‌گیری از آن‌ها^۳ (۲۶).

تخصیص منابع برای دستیابی به هدف‌های برنامه از موارد مهم دیگری است که در قرآن به آن اشاره شده است. آیه‌ی ۱۷ سوره‌ی نمل بیانگر این است که سلیمان از کلیه‌ی امکانات خود (جن، انس و پرنده) برای اداره‌ی حکومت استفاده می‌کرد. البته طبق آیه‌ی هفت سوره‌ی حشر، توزیع منابع بین بخش‌های مختلف سازمان باید عادلانه باشد (۱۷ و ۱۸).

برنامه‌ریزی بهداشتی، بخشی از برنامه‌ریزی توسعه است که در آن، طی فرایندی منظم، مشکلات بهداشتی و نیازهای برآورده نشده‌ی جامعه، مشخص می‌شود و در مورد منابع موجود نیز، برای تأمین این نیازها تحقیق می‌شود. این برنامه‌ریزی با هدف بهبود خدمات بهداشتی و برآورده نمودن نیازها و تقاضاهای بهداشتی افراد جامعه شکل می‌گیرد. براساس این

^۱ سوره‌ی انعام، آیه‌ی ۹۶

^۲ أَفَلَا يَعْرِضُكَ تَقَلُّبُهُمْ فِي الْأُبُلَادِ، سوره‌ی غافر، آیه‌ی ۴

^۳ (فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَدِيمِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ يَوْمَئِذٍ

يَصْدَعُونَ، سوره‌ی روم، آیه‌ی ۴۳

^۴ سوره‌ی نساء، آیه‌ی ۵۹

نتیجه‌گیری

بر اساس اینکه پایه‌ی تمام علوم جهان قابل استخراج و استنباط از قرآن کریم است، تفسیر مدیریتی آن نیز به شیوه‌ی علمی و روشمند در زمان کنونی ممکن و جایز، بلکه ضروری است. آموزه‌های مدیریتی متعددی در قرآن مطرح شده که می‌توان با فرموله کردن آن‌ها، سازمان‌ها از جمله سازمان‌های مراقبت بهداشتی و درمانی را به شیوه‌ی درست مدیریت کرد. تأمین دقیق و مسئولانه‌ی سلامت و تندرستی افراد جامعه، جوهره‌ی یک مدیریت خوب تلقی می‌شود که این امر نیازمند وجود و انتخاب مدیرانی با ایمان، قاطع و با تعهد اجتماعی بالا است تا بتوانند با الگو گرفتن از آموزه‌های مدیریتی قرآن که عنوان کامل‌ترین قانون اساسی الهی است و با در نظر گرفتن اصول برنامه‌ریزی و سازماندهی، استراتژی‌ها و جهت‌گیری‌های نظام سلامت را تعیین نمایند و با استفاده از منابع در دسترس، سیستم را با نظارت مستمر برای دستیابی به هدف‌های تعیین شده، که همانا سلامت یعنی محور توسعه است، مدیریت نمایند.

References

- 1- Moadab S.R, Lotfi A.A. Assumptions and Principles of Management Studies IN Quran. Journal of Quran and Science, 2010; 4.
- 2- Alijani M. Tendency of Management Interpretation in Quarn. Journal of Quran and Science, 2010; 5.
- 3- Ghavami S.S, Lotfi A.A, Rezaie Esfahani M.A. Eghterah: Principles and Methodology of Management Interpretation in Quran. Journal of Quran and Science, 2010; 4.
- 4- Bahramkhani L, Bahramkhani F. Review the Role of Quran in Mental Health in Humanbeing. International Congress of Nabavi Method in Medicine, Shiraz University of Medical Sciences, 2013.
- 5- Young Journalists Club. 10 Items about Health in Quran. Young Journalists Club Website, 2014. Available at: [yjc.ir/fa/news/4095248/10](http://www.yjc.ir/fa/news/4095248/10)
- 6- Tabatabaie M.H. Almizan Interpretation. Translated by: Seyed Mohammad Bagher Mosavi Hamedani, 15th Volume, Qum: Islamic Publications Office, Accessed 2014, p: 397. Available at: <http://www.farhangnews.ir/content/43410>
- 7- Mollakazemi M. Role of Religious Believes in Management. Journal of Quran and Science, 2010; 4.
- 8- Yarmohamadian M.H, Ferdowsi M, Pasandide M.H. Perceptions of Managers and Academic Experts about Islamic Management Components. Journal of Health Information Management 2012; 8(8): 997-1006.

خود، مجموعه افراد تحت سرپرستی خود را بر اساس تقسیم‌بندی شغلی، برای دستیابی به اهداف از پیش تعیین شده‌ی سازمان، مدیریت نمایند (۳۴).

کنترل و نظارت: خداوند در سوره‌ی یونس آیه‌ی ۱۴^۱ بعد از بیان جان‌شینی انسان و تفویض اختیار به وی بیان می‌کند که بر اعمال شما نظارت می‌کنیم تا ببینیم چگونه عمل می‌کنید. بنابراین، هر مدیری که مسئولیتی را به فردی واگذار می‌کند باید بر چگونگی عملکرد وی نیز نظارت و کنترل داشته باشد (۳۵). خداوند در آیه‌ی ۱۰۴ سوره‌ی آل عمران، هدف از نظارت و کنترل را اصلاح امور جامعه بیان می‌کند. آنجایی که بیان می‌کند که از میان شما باید گروهی باشند که دیگران را به خیر دعوت نمایند و از بدی‌ها بر حذر دارند (۲۴).

بازدید حضوری، یکی از روش‌های ضروری در نظارت و بازرسی است؛ به طوری که حضرت سلیمان بعد از پرس‌وجو از حال دهدد، وقتی که متوجه غیبت وی شد، بیان کرد که اگر علت منطقی برای غیبتش نداشته باشد او را کیفر خواهد نمود^۲. در این آیه ضمن توجه به نظارت بر حضور افراد، به شنیدن دلیل-های آن‌ها برای عدم حضورشان نیز توجه شده و نیز توجه به این که بعد از شنیدن دلیل‌ها، اگر عذر آن‌ها موجه نبوده باشد، باید با آن‌ها به صورت قاطع برخورد کرد (۱۸).

همچنین، در آیه‌های ۱۷ سوره‌ی ق^۳ و ۱۶ سوره‌ی لقمان^۴ به ضرورت انجام ارزیابی کامل اشاره شده است (۳۶)؛ به گونه‌ی که نظارت باید همه جانبه باشد و به طور دقیق و کامل انجام گیرد تا بتوان به آن استناد کرد و نیز باید در نظارت، کوچک‌ترین کارها و برنامه‌ها مورد توجه قرار گیرد (۱۸ و ۲۲). در نظام سلامت مدرن امروز، منبع نظارت به عهده‌ی دستگاه-های مختلف همچون مراکز ارزشیابی و اعتبارسنجی است، درحالی که در نظام سلامت از دیدگاه قرآن، هدف فراتر بوده و ناظر، خداوند است که در تمامی مکان‌ها و زمان‌ها بر اعمال همه‌ی افراد نظارت دارد. بنابراین اگر عرضه‌کنندگان خدمات سلامت حتی در زمان‌هایی که کسی حضور ندارد معتقد به این امر باشند که خداوند حضور دارد، بسیاری از مشکل‌ها، از کم‌کاری گرفته تا عوارضی که روی سلامت جان افراد اتفاق می‌افتد، همه تحت شعاع حضور و نظارت دائمی و مستمر خداوند قرار می‌گیرد و مرتفع می‌شود (۳۷).

^۱ اِنَّهُمْ جَعَلْنَاهُمْ خَلَائِفَ فِي الْاَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ

^۲ سوره‌ی نمل، آیه‌ی ۲۰-۲۲

^۳ اِذْ يَتَلَفَّى الْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدًا

^۴ يَا بَنِيَّ اِنَّهَا اِنْ تَكَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ اَوْ فِي السَّمَاوَاتِ

اَوْ فِي الْاَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللّٰهُ اِنَّ اللّٰهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ

- 9- Nabavi M.H. Islamic Management. 7th Edition, Qum: Moaseseye Bustane Ketab, 2004.
- 10- Mesbahe Yazdi M.T. Prerequisites of Islamic Management. Qom: Imam Khomeini's Educational and Research Institution, 2006.
- 11- Bagherolmosavi M. Management and Administrative System from Imam Ali Perspectives. Translated by Seyed Hosein Seyedi, 4th Edition, Mashhad: Publication of Astane Ghode Razavi, 2008.
- 12- Ghazizade Hashemi SH. Plan of Proposed Minister of Health and Medical Education for Presentation to Parliamnet, 2013. Available at:
dolat.ir/Images/News/AtachFile/15-5.../FILE635113890654843750.doc
- 13- Marandi A, Azizi F. Position, Definition and Problems of Defining the Concept of Spiritual Health in Iranian-Islamic Community. Journal of Medical Ethics, 2010; 4(4): 11-21.
- 14- Sakhaie N, Aghajani F. What's the Miracle of Quran. Accessed 2014.
Available at: <http://quran13.ir/post/4/>
- 15- Wikifegh. Miracle. Wikifegh Website, Accessed 2014.
Available at:
<http://www.wikifegh.ir/%D8%A7%D8%B9%D8%AC%D8%A7%D8%B2>
- 16- National School Network. Quran Miracle. Roshd Diploma, Accessed 2014.
Available at:
<http://daneshnameh.roshd.ir/mavara/mavara-index.php?>
- 17- Gharaati M. Noor Interpretation. 2nd Edition, Tehran: Cultural Center of Darshaie az Quran, 2000.
- 18- Gharaati M. 300 Principles in Islamic Management. 3rd Edition, Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance, 2008.
- 19- Tabarsi F.E.H. Majmaolbayan. Translated by: Ali Karami, 5th Volume, Accessed 2014.
Available at:
<http://library.tebyan.net/newindex.aspx?pid=Volume=5>
- 20- Iranian Online Managers. Management and its Application in Organization. Iranian Online Managers Website, 2013.
Available at: www.online-managers.com
- 21- Javadi Amoli A. Tasnim Interpretation. 13th Volume, Accessed 2014. Available at:
<http://www.aviny.com/quran/tasnim/fehrest.aspx>
- 22- Makareme Shirazi N and et al. Nemoneh Interpretation. 10th Edition, Tehran: Darolkotobe Eslamieh, 1994.
- 23- Meshkini A. Quran Translation. Al Emran, Aye 79. Accessed 2014.
Available at:
<http://tadabbor.org/?page=tadabbor&SOID=3&AYID=79&TPIV=T1>
- 24- Alimohammadzadeh K. Professional Ethics id beyond of Responsibility. Supreme Council of Cultural Revolution, 2014. Available at: sccr.ir
- 25- Mastaneh Z, Mouseli L. Capabilities and Limitations of Crisis Management in the Teaching Hospitals of Hormozgan University of Medical Sciences, Scientific Research And Essay J, 2013; 8(26): 1196-1202.
- 26- Khoramdel M. Noor Interpretation. Accessed 2014. Available at:
<http://tafseerenoor.persianguig.com/>
- 27- Abdollahzadeh H. Planning and Evaluation of Health Services. Sabzevar Medicine School, 2013. Available
at: www.medsab.ac.ir/uploads/1_29_82_behdasht-1-6.pdf
- 28- Mastaneh Z and et al. Assessment of Hospitalization Pattern of Training Hospitals in Bandar-abbas Based on the International Classification of Diseases during 2002-2007, Iranian Surgery Journal, 2011; 19(1): 1-11.
- 29- Asadi F, Mastaneh Z. Challenges of Using Information Technology in Hospitals Affiliated to Shaheed Beheshti University of Medical Sciences, Iranian Surgery Journal, 2012; 20(1): 1-9.
- 30- Hayavi Haghighi M.H, Alipour J, Mastaneh Z, Mouseli L. Feasibility Study of Telemedicine Implementation in Hormozgan University of Medical Sciences, Medical J of Hormozgan, 2010; 15(2): 128-137.
- 31- Mastaneh Z. E-Health as a Powerful Tool in Equity Formation of National Informing System. Congress of Equity in Health System, Isfahan University of Medical Sciences, 2009.
- 32- Modarresi M.T. Hedayat Interpretation. Translated by: Parviz Atabaki and et al, Mashhad: Astane Qods Razavi, 1998.
- 33- Mouseli L, Mastaneh Z, Vali L, Shojaei P, Mousavi rad A. Human Resource Distribution in Hospitals of Kerman and Comparing with Standards. 6th National Congress of Health Services Administration Students, Iran University of Medical Sciences, 2009.
- 34- Jha S.M. Hospital Management. Translated by: Ali Keshtkaran, Shiraz: SUMS Press, 2010.
- 35- Zemakhshari A. Kashaf Interpretation. Translated by: Massod Ansari, Tehran: Ghoghnoos Publication, 2010.

36- Islamic Sciences Foundation. Virtual Community of Thinking about Quran. Islamic Sciences Foundation Website, Accessed 2014. Available at: www.tadabbor.org

37- Vashian A. Extracting more than 1200 Health-related Aye from Quran. International Quran News Agency, 2013. Available at: [iqna.ir /fa/news/1375590](http://iqna.ir/fa/news/1375590)

